

RAZREDNA VOJNA, DELO IN MIGRACIJE: PRIMER DELAVCEV MIGRANTOV V SLOVENIJI

Zoran KANDUČ^I, Aleš BUČAR RUČMAN^{II}

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Razredna vojna, delo in migracije: primer delavcev migrantov v Sloveniji

Prispevek prikazuje, kako se je z neoliberalizmom, globalizacijo in s postmodernizacijo produkcije poslabšal strukturni položaj delavcev. Protinapad kapitala na delo je uspel ponovno vzpostaviti rezervno armado prodajalcev delovne sile. S strahom pred brezposelnostjo ustvarja pokorne in poslušne delavce. Biti izkoriščen je postal privilegij, saj je vedno na čakanju množica tistih, ki bi takoj zavzeli to delovno mesto. V najslabšem položaju so delavci migranti. Avtorja predstavljata analizo položaja te skupine delavcev v Sloveniji. Na njihovo viktimizacijo je (dodatno) vplivala država s svojo zakonodajo in pasivnostjo nadzorstvenih mehanizmov. Ti novodobni sužnji niso priklenjeni na delo z okovi, ampak s socialnoekonomsko stisko in strukturnim nasiljem.

KLJUČNE BESEDE: delo, kapitalizem, migracije, delavci migranti, Slovenija

ABSTRACT

Class War, Labour and Migration: The Case of Migrant Workers in Slovenia

The paper presents how neoliberalism, globalization and the post-modernization of production have worsened the structural position of workers. Capital's counterattack against labour has succeeded in re-establishing a reserve army of workers. It has created submissive and obedient workers by using the fear of unemployment. Being exploited has become a privilege, because there is always a crowd of people waiting to take such jobs. Immigrant workers are in the worst situation. The authors present an analysis of the situation of this group of workers in Slovenia. Their victimization has been (additionally) influenced by the state's legislation and the passivity of control mechanisms. These modern slaves are not bound to work by chains, but by socio-economic hardship and structural violence.

KEY WORDS: labour, capitalism, migration, immigrant workers, Slovenia

-
- I Dr. pravnih znanosti, znanstveni svetnik, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Poljanski nasip 2, SI-1000 Ljubljana, zoran.kanduc@pf.uni-lj.si
 - II Dr. sociologije, docent, Fakulteta za varnostne vede Univerze v Mariboru, Kotnikova 8, SI-1000 Ljubljana, ales.bucar@fvv.uni-mb.si

UVODNE OPAZKE (JE DELO KAZEN ALI NAGRADA?)

Prisotnost mehanizmov nadzora in discipline na delovnem mestu je razvidna tudi laičnim opazovalcem, bolj prikrito pa je dejstvo, da ima že sam koncept dela v kapitalistični proizvodnji intenzivno nadzorstveno in disciplinsko vlogo. Ta je najmočnejša v primerih, ko je delavec lahko zamenljiv. Delo namreč ni opcija, ampak eksistenčna nujnost. Lahko je zoprno, pogosto mučno opravilo, telesno ali psihično naprežanje, človekov boj z zunanjo in notranjo naravo (kultiviranje in trpinčenje samega sebe). A nadležna bremena, ki se lepijo na neizogibno delo, je mogoče omiliti, npr. z racionalno porazdelitvijo delovnih opravil (funkcionalno specializacijo), uporabo tehničnih »protez« (orodij in strojev), s preudarnim zadovoljevanjem potreb, z izdelavo čim bolj trajnih dobrin. V pomoč je vse, kar povečuje produktivnost. Človek pa je tudi premeteno bitje. Že zgodaj se mu je posvetilo, da je najbolj neprijetno delo mogoče prevaliti na druge, na nič- ali manjvredna bitja (danes npr. na priseljence in njihove potomce). Najbolj učinkovita pa je ideološka indoktrinacija, npr. prepričevanje podrejenih, da je njihovo delo, ki mimogrede prinaša še otipljive koristi nadrejenim, dobro predvsem zanje, in to ne le zato, ker jim omogoča, da še naprej delajo (in v prostem času proizvajajo nove delavce), ampak prvenstveno zato, ker je dobro že tukaj, zdaj in »v sebi«, torej ne glede na cilje, ki jim služi. Ni ga namreč čez dober zaslužek, ki je v materialističnih kapitalističnih družbah postal ogledalo posameznikove tržne in *eo ipso* družbene vrednosti, saj širi možnost potrošniške izbire (Bauman 2005: 31–32). Delajo tudi tisti, ki jim to za zagotovitev lastne eksistence ne bi bilo treba. Pridobitništvo nima zgornje meje. Vedno je mogoče imeti več od drugih, in to je tisto, kar najbolj šteje, še zlasti v anomični družbi, ukrojeni po iracionalni meri neskončne in konkurenčne akumulacije kapitala. Ljudje se fizično in psihično ugonablajo z delom: trošijo se, izgorevajo – mnogi slednjič tudi pregorijo – in celo umirajo na »oltarjih« kapitalističnega gospodarstva. V jedru kapitalizma, tj. v ZDA, več ljudi umre zaradi poklicnih bolezni in nesreč pri delu kot zaradi fizičnega nasilja (Reiman 2004). Ob vsem tem pa se pojavi temeljni paradoks – navkljub neizmernemu (re)produktivnemu aktivizmu in napredku so celo najelemen- tarnejše potrebe večine ljudi zadovoljene nadvse (že kar ponižujoče) skromno.

Obstajajo tudi kmetijska, industrijska in storitvena dela, ki jih ni mogoče izvoziti, vseeno pa naj bi se opravila po čim nižji ceni in v slabih razmerah. Zanje so najprimernejši najrevnejši prebivalci, zlasti migranti in njihovi potomci, ki jih diskurz drugosti (s predsodki in stereotipi) pretvori v manjvredna bitja (Cohen 2006: 89–109). Raziskovalci (npr. Bade 2005; Castles, Miller 2009) in organizacije (npr. International Labour Organization 2014) ugotavljajo, da so pravice delavcev migrantov kršene v vseh delih sveta. Kršitve vključujejo ogrožanje zdravja, neizplačevanje dohodkov, odrekanja počitka in dopusta, pa tudi trgovino z ljudmi, ki jih »lastniki« prisilijo v suženjsko delo.¹ Že Marx (2013) pokaže, da je primarni cilj kapitalističnega podjetja profit; to velja še danes (Mattick 2013: 41–48). Z denarjem (ki je neredko sposoben) ustvariti še več, izžeti in realizirati presežno vrednost, ki jo je mogoče v nadaljnji fazi ponovno investirati (kapitalizirati). Dobičkonosnost naložbe je za kapitalista ključno merilo, ne glede na to, ali je njegova »likvidnost« usmerjena v finance, trgovino, kmetijstvo, industrijo ali storitveni sektor. Če ga ne upošteva, mu bo trda predla – še bolj pa delavcem, ki bodo ostali brez dela. Ob tem se od delavcev ne pričakuje, da si bodo bellili glave z moralnostjo, s smiselnostjo in z družbeno koristnostjo končnih smotrov ali predvidljivih učinkov heteronomnih aktivnosti, v katerih sodelujejo (glej Galimberti 2011: 225–227). Od njih se zahteva le to, da so pridni in lojalni. Kapitalisti pa niso odvisni le od produktivnega dela. Nujno potrebujejo tudi vnete potrošnike, ki bodo pokupili proizvedeno blago (Bauman 2005), politično oblast, ki upravlja njihove kolektivne interese (Beck 2003; Wallerstein 2006) in arhipelag disciplinskih, represivnih in ideoloških aparatov, katerih poglavitno poslanstvo je, da gospodarstvo vladajočega razreda ni postavljeno pod vprašaj.

V nadaljevanju bomo pokazali, da je v Sloveniji prav sodelovanje kapitalistov in državnih aparatov omogočalo ekstremno izkoriščanje delavcev migrantov.

1 Odličen vpogled v življenje priseljenkega subproletariata v Zahodni Nemčiji v osemdesetih letih predstavlja Wallraff (1986). Z opazovanjem z udeležbo in infiltracijo na trg dela priseljenke delovne sile je do podrobnosti spoznal in opisal oblike izkoriščanja ter kršitev delavskih pravic delavcev migrantov, med katerimi so bili tudi jugoslovanski delavci. Za podrobnejšo analizo položaja slednjih glej tudi Lukšič Hacin (2007).

RAZISKOVALNE METODE

V prispevku uporabljamo pregled literature in kritično analizo delovanja kapitalističnega sistema, njegove nadzorstvene vloge in pomena pri ustvarjanju discipliniranega, poslušnega, podrejenega delavca. Po oblikovanju teoretičnih izhodišč se osredotočamo na analizo položaja delavskega subproletariata v Sloveniji, tj. na delavce migrante. Prepričani smo, da je položaj te specifične skupine delavcev treba analizirati znotraj okvira skupnega kapitalističnega trga dela. Delavci migranti so s svojo vseprisotnostjo na praktično vseh trgih dela postindustrijskih držav sestavni del kapitalistične produkcije. Raziskovalna vprašanja, na katera iščemo odgovor, se glasijo: Kakšen je v kapitalistični proizvodnji (v Sloveniji) položaj delavcev migrantov? Kakšni so pritiski nanje in kje so vzroki zanje? Kakšna je v tem procesu vloga postfordistične države in njenih aparatov?

Za analizo uporabljamo podatke, s terenskimi intervjuji zbrane novembra 2012 in avgusta/sepembra 2014.² Intervjuvanci so bili izbrani iz vrst delavcev migrantov iz t. i. tretjih držav in predstavnikov institucij (lokalnih in nacionalnih), ki se pri svojem delu srečujejo z njimi in njihovimi težavami. V prispevku analiziramo podatke 25 intervjuvancev. Njihova podrobnejša struktura je prikazana v Tabeli 1. Intervjuji so potekali v slovenskem jeziku, razen intervjujev s tujimi delavci (vprašanja v slovenščini, pri nekaterih odgovori v srbohrvaškem jeziku). Uporabili smo polstrukturirane intervjuje.

Tabela 1: Struktura intervjuvancev

Intervjuvanci	Datum intervjuja	Število intervjuvancev
Predstavniki Občine Velenje	November 2012	2 osebi
Predstavniki Zdravstvenega doma Velenje	November 2012	1 oseba
Predstavniki sindikata delavcev Vegrada	November 2012	1 oseba
Zveza svobodnih sindikatov Slovenije (ZSSS)	Avgust 2014	2 osebi
Slovenska filantropija	Avgust 2014	1 oseba
Slovenska Karitas	Avgust 2014	2 osebi
Ministrstvo za zunanje zadeve, Konzularni oddelek	September 2014	1 oseba
Policijska postaja Ljubljana Moste-Polje in Ljubljana Center	September 2014	4 osebe
Specializirano državno tožilstvo	September 2014	1 oseba
Skupina Nevidni delavci sveta	September 2014	2 osebi
Delodajalec v gradbenem sektorju	September 2014	1 oseba
Delavci migranti (BiH, Srbija)	November 2012 in September 2014	skupaj 5 oseb
Delavca v gradbenem sektorju (priseljenci iz drugih republik v času SFRJ)	November 2012	2 osebi
Skupaj		25 oseb

² Intervjuji, zbrani leta 2012, so bili opravljeni v Mestni občini Velenje in se nanašajo na položaj delavcev migrantov, zaposlenih predvsem v gradbenem podjetju Vegrad (več glej Bučar Ručman 2014: 398–420). Podatki, zbrani leta 2014, so pridobljeni v sklopu raziskave Bučar Ručman, Frangež (2014), uporabljamo pa intervjuje, ki se nanašajo na položaj delavcev migrantov. Vse zvočne posnetke in transkripte hrani soavtor prispevka, Aleš Bučar Ručman.

Analiza intervjujev je potekala v treh fazah: prvič, urejanje besedila (analiza vsebine in kodiranje besedila); oblikovanje empiričnih kod in nato obdelava grobega besedila (celotnih transkriptov). Sledila je selekcija delov besedila, ki se ujemajo z vnaprej določenimi in empirično odkritimi kodami. Drugič, odkrivanje sporočil (iskanje ponavljajočih sporočil in združevanje posameznih delov vsebine; oblikovanje koherentnih skupin – tematskih kategorij). Tretjič, oblikovanje teoretičnih ugotovitev in njihova podkrepitev z besedami intervjuvancev.

OD BOJA PROTI DELU DO BOJA PROTI DELAVCEM, KI SE MORAJO BORITI ZA DELO

Mezdni delavec je *de iure* svoboden, saj je lastnik samega sebe in je torej formalno izenačen s kapitalistom. Svojo delovno silo in *eo ipso* samega sebe prodaja prostovoljno. Nihče ga ne sme s silo, z grožnjo ali s prevaro pripraviti do tega, da bi zanj delal; to na splošno sploh ni potrebno. Ker je proletarec bitje s potrebami in obenem razlaščno (brez produkcijskih sredstev), mora najti nekoga, ki ga bo najel (kupil njegove delovne psihofizične zmožnosti).³ Prisiljen se je svobodno odreči svoji svobodi. Seveda ne popolnoma in dokončno, ampak »le« na delovnem mestu oz. med delovnim časom, ki pa vendarle okupira glavnino budnega časa. Tako je »zares« svoboden le v prostem času, ki ga v številnih tipično postfordističnih zaposlitvah in zaposlitvah, ki jih državni nadzor pogosto »spregleda« (npr. gradbeništvo, prevoznništvo, kmetijstvo), skoraj ni več.

Formiranje meznega delavca ni bilo enostavno. Vanj je bilo treba vložiti ogromno represivnega, disciplinskega in ideološkega dela (Koch 2013: 44–54; Lebowitz 2014: 89–93).⁴ Kljub temu pa je bilo upiranje meznemu delu stalnica razvoja kapitalistične ekonomije (in z njo zlepljenega gospodstva). Najpomembnejši dosežek industrijskega, »fordističnega« delavstva je bila keynesovska država blaginje (v liberalni in socialistični različici), zgodovinski kompromis med organiziranim proletariatom in kapitalisti pod pokroviteljstvom političnih elit. Vendar to ni pomirilo razrednega antagonizma. Domala polna zaposlenost, stanovitno povečevanje gmotnega standarda in razvejena socialna država so okrepili moč, samozavest in bojevitost delavskega razreda. Disciplinski mehanizmi industrijske družbe in zastraševalni potencial osrednjih ekonomskih sankcij – odpuščanja, brezposelnosti, pomanjkanja in lakote – so se drastično zmanjšali, vzporedno s tem pa se je razrahljala tudi oblastniška avtoriteta kapitalistov. Delavske zahteve so se radikalizirale. Delovna vnema (in *eo ipso* produktivnost) je popuščala. Pritiski na mezde so zmanjševali profite. Revolucionarno vrenje, ki je zajelo tako rekoč vsa področja družbenega življenja, ni bilo omejeno le na dominantne kapitalistične države. Bilo je globalno.⁵ Ekonomska, politična, pravna in ideološka moč vladajočih je postajala vse bolj krhka. Morali so jo zavarovati in okrečiti. Napočil je trenutek za protiofenzivo.

Neoliberalna globalizacija je pravzaprav kontrarevolucija vladajočega kapitalističnega razreda in njegovih zaveznikov.⁶ Protinapad kapitala na delo je že kmalu obrodil zaželene sadove. Rezervna

3 Za podrobnejšo analizo glej Fischbach (2012: 177–234); Heinrich (2013: 87–95); Pašukanis (2014: 106–108).

4 Šele z napredovanjem kapitalistične produkcije – ko svetovni kapitalizem postane (*de facto* in *de iure*) »organski sistem« (Lebowitz 2014: 5–9) – se zlagoma formira delavski razred, ki njene zahteve dojema kot »samoumevne naravne zakone« (Marx 2013: 603), in to ne le zaradi »vzgoje, tradicije in navajenosti« (tj. učinkov dominantne ideologije in njenih specifičnih sankcij), marveč tudi (ali celo predvsem) zaradi objektivno veljavnih fetišiziranih in mistificiranih oblik zaznavanja in mišljenja (ter posledično delovanja), ki jih tako podrejeni kot nadrejeni člani meščanske družbe privzemajo povsem spontano. Glede tovrstnih reperkusij »trinitarne formule« (Marx) – v luči katere se kapital, zemljiška lastnina in delovna sila, ki so za svoje posestnike viri dohodka, sprevrnjeno prikazujejo kot viri vrednosti – glej Heinrich (2014: 195–202).

5 Za analizo družbenega vrenja v šestdesetih in sedemdesetih letih glej Bembič (2012: 73–101); Cohen (2011: 17–20); Negri in Hardt (2003: 216–230).

6 Za podrobnejši prikaz kontrarevolucije glej Bembič (2012: 73–101); Harvey (2012: 11–53); Lea (2002: 106–127).

armada prodajalcev delovne sile se je ponovno močno povečala (v centru in na periferiji). Ekonomske neenakosti so se poglobile (Stiglitz 2013). Pritisk na mezde je popustil. Strah pred brezposelnostjo, izgubo zaposlitve, padcem v revščino ali zdrsom navzdol po statusni piramidi se je v delavski zavesti ponovno trdno zasadil. Krvavo pridobljene delavske pravice izginjajo. To, da si izkoriščan, je po novem privilegij, ki ga je treba skrbno čuvati. Družba ne odrešuje več in vsakdo je individualno odgovoren zase. Lenuhi ne bodo več živeli na račun davkoplačevalcev,⁷ še najmanj pa bo to omogočeno tujim izkoriščevalcem »naših« »socialnih« držav. Delavska solidarnost se nezdržno raztaplja v konkurenčnih spopadih za delovna mesta. Slovito komunistično geslo »Proletarci vseh dežel, združite se!« se sliši kot slaba šala. Boj proti mezdnemu delu se je umaknil boju za zaposlitev. Po zaslugi svoje izjemne mobilnosti in fleksibilnosti kapital ne izsiljuje le delavstva, ampak tudi vlade, ki medsebojno tekmujejo, katera bo ponudila poslovnejšem, podjetnikom in vlagateljem ugodnejše priložnosti za kovanje profitov, npr. subvencije, davčne odpustke, nizke ekološke standarde, prožen trg dela ter uboglivo in izobraženo delovno silo (Beck 2003; Hirsch 2014).

Delavci v gibanju

Socialne razmere doma so pomemben vzrok migracij številnih delovnih migrantov. Te jih vodijo v iskanje boljšega in lepšega sveta. V nerazvitih, siromašnih, opustošenih, globalno podrejenih okoljih so liberalizacija trgovanja, razkroj javnega sektorja in krčenje industrije odgnali nekonkurenčne, odpuščne in odvečne ljudi v prostrana barakarska naselja, osrednja odlagališča človeških odpadkov (Davis 2009: 228–244). Temu čedalje obilnejšemu segmentu »presežnega« človeštva se nasmihaajo pridobitne priložnosti večinoma le še v neformalni in kriminalni ekonomiji. Nekateri – bolj ambiciozni ali bolj obupani – se napotijo v bogate države (v tretji svet prvega sveta). Potovanje, ki ni poceni, financira mobilna delovna sila sama. Če v države ne morejo vstopiti zakonito, je ta ekspedicija v »Indijo Koromandijo« tudi zelo tvegana. Mnogi umrejo še preden dosežejo ciljno destinacijo, druge tam lovijo, zapirajo, izganjajo.⁸ Trdnjava Evropa pušča tiste, ki jih ne potrebuje, pred zaprtimi vrati ali celo v morju, pri čemer je ne zanima, ali si želijo »zgolj« izboljšati ekonomski položaj ali bežijo pred nasiljem, vojno in smrtjo. Ko gre za nezaželene tujke, manre o človekovih pravicah potonejo v pozabo. Tiste, ki jim uspe, v objubljeni deželi v glavnem (pri)čaka delo, ki se ga domačini otepajo. To je nadpovprečno izkoriščano, umazano, nevarno, naporno, neugledno ali že suženjsko. Delovni prispevki priseljencev so koristni, celo nepogrešljivi za blaginjo njihovih absolutno in relativno premožnih »gostiteljev« in držav. Kljub temu so priseljenci žrtve spontanega in institucionaliziranega rasizma (Miller idr. 2008), diskriminacije, neredko tudi fizičnega nasilja (Bade 2005).⁹

Rasizem je bistvena sestavina kapitalistične ideologije, saj ponuja priročno moralno odvezo za iztrebljanje, ropanje, podrejanje, izkoriščanje, zatiranje in poniževanje »inferiornih« ljudi (Wallerstein 1991: 32–34). Hkrati podaja še preprosto razlago (in upravičenje) ekonomskih, socialnih, kulturnih, političnih in statusnih hierarhij (zlasti razlik v bogastvu in dohodkih). Kot nujno zlo naj v industrijsko razvite trdnjave vstopijo samo tisti delavci, služabniki in sužnji, ki jih tamkaj zares krvavo potrebujejo. Ko povpraševanje po njihovi delovni sili usahne, se pričakuje, da bodo odšli nazaj domov (v luči koncepta krožnih migracij, ki ga zagovarja EU).

7 V zvezi s (post)tranzicijskimi stališči (laične in strokovne) javnosti do upravičenosti ekonomskih neenakosti in nove socialne politike do revežev in brezposelnih v Sloveniji glej Leskovšek in Dragoš (2014: 44–51).

8 Za vpogled v ozadje neregularnih migracij, ravnanj represivnih institucij in razmer v institucijah za inkarcirancijo neregularnih pribežnikov glej Pajnik, Lesjak Tušek, Gregorčič (2001).

9 Za oris razmer pri nas podajamo ugotovitve raziskave o javnem mnenju v Sloveniji (Zavratnik 2011). Med anketiranimi prevladuje pogled na priseljence kot element neelojalne konkurence domačemu prebivalstvu in kot breme za državo blaginje oziroma strošek za davkoplačevalce. Da so prav te predpostavke neutemeljene, nazorno pokažeta Vah in Lukšič Hacin (2008).

Takšno stanje je za globalne in lokalne vladajoče elite malodane idilično. Kapital, ki je vselej že obsojen na nenehno gibanje, je podrl že domala vse meje in pregrade. Odcepil se je od nacionalne države, priklenjene na »svoj« teritorij. Njegova suverenost (umeščena v globalne politične, pravne, administrativne in vojaško-policijske oblastne strukture) je zgodovinsko enkratna. Zanj – za njegove zastopnike, investicije, izdelke, storitve, denar in izterjevalce dolgov – skoraj ni zaprtih vrat. Razmere pa so povsem drugačne za delavce migrante, ki prihajajo v EU iz t. i. tretjih držav in ne posedujejo formalnega kulturnega (izobrazbenega) in ekonomskega kapitala. V nadaljevanju si bomo podrobneje ogledali položaj najranjivejšega segmenta delovne populacije v eni od evropskih (pravnih in demokratičnih) držav, v Sloveniji.

POLOŽAJ DELAVCEV MIGRANTOV V SLOVENIJI

Slovenija je (bila) med delavci v državah na ozemlju nekdanje SFRJ priljubljena ciljna destinacija. Za to regijo je (p)ostala nekakšna država centra, oziroma si je oblikovala svojo polperiferijo – čeprav pri tem ne smemo spregledati, da smo v evropskem kontekstu prav mi v vlogi periferije. Zaradi nižjih mezd kapital v nekdanje republike seli svojo nomadsko proizvodnjo, obenem pa se v sedentarne panoge slovenskega gospodarstva novači cenejše in manj zaščitene delavce migrante. Vendar seveda še vedno v okvirih kapitalskih interesov – torej dobrodošli so le začasno, dokler se jih potrebuje in skladno z »vključujočo« imigracijsko politiko krožnih migracij. Ljudje v nekdanjih republikah delujejo kot rezervna armada delavcev, ki se jih ob potrebi preprosto »uvozi«.

V terenski raziskavi so intervjuvanci izpostavili, da je bil glavni razlog za imigracijo pri delavcih migrantih povezan s slabimi ekonomskimi razmerami v izvornih državah in posledično s socialno stisko delavcev in njihovih družin.¹⁰ Poleg ekonomskih razmer je treba upoštevati tudi zgodovinske in politične povezave, nedavno življenje v skupni državi, pozitiven ugled Slovenije v nekdanjih republikah SFRJ, poznavanje kulture in že vzpostavljene socialne vezi oziroma obstoj t. i. migrantskih mrež. Delavci z območja nekdanje SFRJ so predstavljali 94 odstotkov vseh tujih delavcev, ki so v Sloveniji delali na podlagi dovoljenj. Največ jih je prihajalo iz Bosne in Hercegovine, nato Srbije, Črne gore, s Kosova ter iz Hrvaške (Zavod RS za zaposlovanje, 2011: 30).

Delavci migranti so pričakovali, da bodo s prihodom v Slovenijo izboljšali socialni položaj sebi in družini. Največjo korist od tega so imeli slovenska (zlasti gradbena) podjetja (ki so pozneje zaradi finančnih špekulacij propadla) in slovensko gospodarstvo. Delavci migranti so bili pomembno gorivo gospodarske rasti do leta 2008. Številna podjetja so imela velik interes in potrebo po poceni tujih delavcih. Intervjuvanci so nam opisovali, da so jih delodajalci načrtno novačili za delo. Ponje so prihajali z avtobusi in jih z njimi več let vozili v Slovenijo. Pri novačenju so (in jih še vedno) delavce pridobili z lažnimi obljubami o višini plačila, delovnih razmerah in delavskih pravicah. Poleg takšnega novačenja se pojavljajo tudi različne podjetniške pobude in novačenja v zameno za plačilo. Obupani delavci tudi sami aktivno iščejo zaposlitve v Sloveniji in tudi drugih državah (najpogosteje Nemčiji) prek interneta, oglasov, obvestil in osebnih poznanstev. Razmere so sogovorniki opisali tako:

Če vam paše delat, če ne pa bomo druge prpelal /.../ To so iz Bosne, so jih pr'pelali gor, mislim, da enkrat 200, enkrat 140, 150. Tk da jih je b'lo kr nekaj pr'pelanih gor (Delavec iz BiH, starost 50–60 let, november 2012).

¹⁰ V Slovenijo je prišlo največ tujih delavcev iz Bosne in Hercegovine. Za oris razmer podajamo samo nekatere najbolj nazorne kazalce: stopnja brezposelnosti je v BiH že desetletje okoli 45 odstotkov (Federalni zavod za zaposlovanje 2014); povprečna plača v BiH je bila leta 2006 približno 300, leta 2009 pa 400 evrov. Najnižje plače so bile v gradbeništvu, kjer so leta 2009 znašale približno 250 evrov (Centralna banka BiH 2010). V istem obdobju je bila v Sloveniji neto minimalna plača višja od povprečne plače v BiH.

Majo posebnega agenta, ko po teh vaseh v Bosni ima prav pisarno postavljeno, k novači ljudi. In čim eden gre v Nemčijo, mu dajo pač prvi mesec dobro plačilo in informacije prehajajo, zlo hitro prehajajo informacije do vasi. In jih nasleden teden jih je že 100 lahko gor v Nemčiji, ne (ZSSS, avgust 2014).

Izkoriščanje delavcev migrantov v Sloveniji

Številni delavci migranti so kmalu po prihodu spoznali, da se dejanske razmere razlikujejo od obljubljenega. Življenje v Sloveniji, ki bi naj bila »zgodba o uspehu« ali, kot so jo imenovali nekateri delavci, »mala Švica«, so spremljale kršitve celo minimalnih in z zakonom zagotovljenih delavskih pravic (torej s tisto zakonodajo, na katero pristaja kapitalistični razred in ki še vedno omogoča visoke dobičke). Delodajalci so poznali slabe socialne razmere v izvornih državah in jih uporabljali kot vzvod za podrejanje in izkoriščanje. V razmerah, ko so delavci vedeli, da so lahko zamenljivi, so bili v upanju na boljše razmere pripravljani sprejeti številne kršitve. Pristajali so na kršenje najbolj osnovnih pravic oz. se jim odrekli. Izkoriščanje je vključevalo neizplačevanje nadur, delo preko zakonsko omejenega dovoljnega števila ur dela, večmesečno neizplačevanje (dela) plače, neizplačevanje regresa, odjavljanje in večletno neplačevanje prispevkov za zdravstveno in pokojninsko zavarovanje, neizplačevanje bolniške, spreminjanje pogojev o zaposlitvah brez vednosti delavcev, premeščanje delavcev na hčerinska podjetja, ki so šla v stečaj, šikaniranja, grožnje z odpuščanjem, preprečevanje sindikalnega in organiziranega delovanja in v nekaterih primerih celo fizično obračunavanje z delavci. Opisano je mogoče razbrati iz besed delavcev kot tudi organizacij in skupin, ki so jim pomagale.

Niso izplačeval plače, regresa, letnih dopusta, odpravnina, nadura ... (delavec iz BiH, starost 40–50 let, september 2014).

Delavci res niso dobil po 10 mescev, 11 mescev plače /.../ Za jest niso imel. Nč niso imel. Če so jim elektriko izklapljal, pa to, ker niso mel za plačat, ne (Nevidni delavci sveta, september 2014).

... nespoštovanje delavskih pravic /.../ Ali so to neplačila plač, prispevkov, regresa in ostalih plačil iz delovnega razmerja /.../ odpravnina, to je itak normalno, da se ne plačuje. Plače ja in na napotnih delavcih je to zelo pogosto, da so ogoljufani za bodisi za višino plače, ki jih pripada recimo za delo v Nemčiji /.../ Nezakonite odjave iz zdravstvenega zavarovanja, enostavno a bodisi, da se ponaredi, bodisi da se že ob pri sklenitvi pogodbe podpiše že v naprej ali bianko papir ali bianko sporazum, ki ga potem izkoristi delodajalec, takrat ko želi odjaviti delavca /.../ Pri meni ni regresa, pri meni ni dopusta, pri meni ni bolniške. To mu že takoj pove. Imel smo primere, kjer je delavec pred zaposlitvijo, gre za transportno podjetje, podpisal štiri papirje. Odpoved, odreka to, da se da se odreče regresu, da se odreče dopustu plačanemu, da se odreče bolniški in še en bianko papir za vsak primer (ZSSS, avgust 2014).

Do leta 2011 so morali delavci za pridobitev osebnega delovnega dovoljenja v številnih primerih predhodno prestati uvodni dve leti (zakonsko omogočenega) izkoriščanja. Zakon o zaposlovanju in delu tujcev (*Uradni list RS* 76/07) je namreč v 10b členu določal, da lahko osebno delovno dovoljenje pridobi delavec »z najmanj poklicno izobrazbo, ki je bil zadnji dve leti pred vložitvijo vloge neprekinjeno zaposlen pri istem delodajalcu«. Sogovorniki so izpostavili, da je ravno to določilo o neprekinjenem dvoletnem delu za istega delodajalca omogočilo številne primere skrajnega izkoriščanja in kršenja delavskih pravic. Delavci so odštevali dni do konca zakonsko določenega dvoletnega roka. Odpovedi niso dali, saj je to pomenilo iskanje novega delodajalca, ponovno vračilo na začetek štetja in dvoletno neprekinjeno delo pri novem delodajalcu. Če je delavcu prenehalo še dovoljenje za začasno prebivanje, je sledila celo vrnitev v domovino. Slednje je pogosto prenehalo kar z izgubo dela, saj delavec tako ni več izpolnjeval pogoja o zagotovitvi sredstev za preživljanje. Opisano je razvidno iz pogovora raziskovalca in delavcev iz BiH, ki sta na vprašanje, zakaj nista takoj zamenjala delodajalca, ko je kršil njune pravice, odgovorila:

Ja ne morem, ker sem bil vezan /.../ Ker mi smo bili vezani na tega delodajalca. In skoz so nam govorili, lej če ti nas zapustiš boš takoj dobo [izgon – dodal A. B. R] /.../ Js sm ga zapusti na, 3 leta sem delal, pol sem ga zapustu /.../ Me takoj odjavo na zavod. Je poslal, da mi prekine delovno dovoljenje. Ker smo vezani na delovno dovoljenje /.../ In je zavod obvestu urad za tujce. Smo dobili priporočeno pošiljku. Smo se mogli oglasit. In una je rekla, takrat so policijo poslal na naslov, a veš kjer smo bili prijavljen /.../ In so rekli, a mate vi enga delodajalca, ki bo vas zaposli. A mi rabimo potrdilo, da je on uložo prošnjo /.../ če mate vi potrdilo, da je on vložu prošnjo na delovno dovoljenje /.../ Pol pa uredi. Pol pa so počakali, a bi drugače bi bil problem /.../ Ja, takoj bi nas, takoj bi nas nagnali vn (Delavec iz BiH, starost 30–40 let, september 2014).

Zato što ako bi ti menjao firmo u to vreme, zakon je bio da si ti morao biti dve godine pri istom zaposlen, da bi ti dobo osebno delovno dovoljenje /.../ čim sam dobio svoje osebno delovno dovoljenje sam išao u drugo tiskarno (Delavec iz BiH, starost 30–40 let, november 2012).

Ker je osebno delovno dovoljenje omogočilo tudi menjavo delodajalca, so ti v številnih primerih uporabljali različne »trike«, s katerimi so jim to onemogočili. Delavce so administrativno prestavljali med različnimi sicer kapitalsko povezanimi podjetji. Delavec je delal z isto lopato, istimi stroji, na istem gradbišču za istega kapitalista kot dan prej, vendar je bil sedaj formalno zaposlen v drugem podjetju. Odštevanje dveh let se je začelo znova. Ob tem je prihajalo do ponarejanja podpisov, podpisovanja pogodb na hitro kar ob delu na gradbišču, brez »nepotrebnega« prebiranja.

On je bil pri istem privatniku a 3 firme so v bistvu /.../ 3 isti, a različne firme /.../ On nam je prinesu na gradbišče papir. Ti sploh ne veš kaj podpišeš /.../ In ni mogu dobit. Zdele zakonodaja kao, da bi mogu bit 3 leta al pa 2 leti, ne vem natančno, pri nemu privatniku, da bi dobo delovno, mislim, to svoje osebno dovoljenje /.../ Ampak spet uni te v 1 letu, te prestavi v drugo firmo, da si spet vezan na njega. A isti je človek. Samo zamenja ime firme (Delavec iz BiH, starost 30–40 let, september 2014).

Sam delodajalcem je pa bilo v interesu, da oni tega ne dosežejo. In k je recimo 2 mesca pred iztek ... rokom ni bil več delavec Ebe ampak je bil delavec SCT-ja. In njemu spet na novo začne 2-letni ta rok. In pol so pa skoz tko delal, ne. Nekateri delavci so vedel, drugi pa ne (Nevidni delavci sveta, september 2014).

Delavci migranti so recesijo in povečanje brezposelnosti občutili še v večji meri kot domači delavci, zlasti ranljivi pa so bili tisti na začasnem delu oziroma zaposleni za določen čas (Pajnik, Bajt, Herič 2010). Po propadu velikih slovenskih gradbenih podjetij in zato velikim povečanjem brezposelnosti v gradbenem sektorju se je dinamika zaposlovanja – in tudi izkoriščanja – delavcev migrantov spremenila. Dominirati začnejo manjša podjetja, ki napotujejo delavce v Nemčijo ali pa tam neposredno opravljajo različna fizično intenzivna dela. Za to novačijo in tja vozijo napotene delavce iz Bosne in Hercegovine, Srbije, Makedonije itd. Podjetja, ki so ustanovljena v Sloveniji, (lažno) prikažejo, da je posamezni delavec določeno krajše obdobje že delal zanje, uredijo dovoljenja in jih odpeljejo na delo v Nemčijo. Kmalu sledi presenečenje. Pogosto se zgodi, da delavci prejemajo plačo zgolj krajše obdobje, nato pa jih delodajalci, ki sicer prejemajo zanje plačilo po nemških standardih, plačajo veliko pod zagotovljeno nemško minimalno plačo ali pa jih sploh ne plačajo več. Proces prisvajanja presežne vrednosti je dobil novo podobo. Država (Slovenija kot tudi države gostiteljice) se tudi ob teh kršitvah ponovno pojavlja v vlogi »posebnega sostorilca«, saj so te kršitve znane, sočasno pa je kršiteljem še vedno formalno omogočeno takšno delovanje (npr. država jim še vedno izdaja A1 obrazce za napotitev delavcev v tujino, kazenski pregon teh dejanj je skoraj neznan). Sogovornik je te razmere opisal tako:

44.000 ljudi mi kot država pošljemo v Nemčijo pod bistveno slabšimi pogoji, kot je tist sindikalno urejen socialni sporazum veljaven v /.../ kot velja v to v Nemčiji /.../ Bosanec tam zasluži, ta prvi mesec dobil plačo, ta drugi mesec dobi akontacijo na plačo, ta tretji mesec pa dobil nogo, marš. /.../ Tole lahko samo slovenski pravni in

fizični subjekt naredi, ker drug ne more. To, kar Nemci izdajo, je vizum slovenskemu delodajalcu ne delojemalcu, se prav tistemu, ki je tukaj zaposlen, in če je tukaj zaposlen, je njegov delodajalec lahko samo slovensko podjetje (Ministrstvo za zunanje zadeve, september 2014).

Delavci migranti so se srečevali tudi s poškodbami pri delu in z neprimerno zdravstveno oskrbo. Delodajalci so te poškodbe skušali prikriti, jih prikazati kot nesreče druge vrste. Prepričali so jih, da nesreč pri delu niso prijavili in da so kljub poškodbam še vedno delali. Delavce so poškodovane z osebnimi avtomobili vozili nazaj v njihovo izvorno državo, ali kot sta to opisala sogovornika:

Ja še celo čez mejo so jih vozil, ko so se poškodovale, zdravniku, zato da tle ni blo (Nevidni delavci sveta, september 2014).

Imamo, imamo celo njihove reševalce, ki poškodovane delavce v avto in odpeljejo. Ni prijave nesreče pri delu, ni oskrbe zdravniške /.../ Po domače rečemo rešilc v lastni režiji (ZSSS, avgust 2014).

Zaposlene so odjavljali iz zdravstvenega zavarovanja, za kar so ti pogosto izvedeli šele ob (nujnem) obisku zdravnika. Ker je ob tem svoj lonec pri viktimizaciji najrevnejših pristavila tudi »varčna država«, so delavci pogosto ostali brez najnujnejše zdravstvene oskrbe, znan je celo smrtni primer. Dogajalo se je, da je delodajalec nakazana sredstva za bolniško nadomestilo zadržal zase in jih ni nakazal delavcu. Podobno inovativnost so izkazovali pri obračunavanju kreditov in plačevanju dopolnilnih zavarovanj za delavce – denar so jim sicer odtrgali od plače, vendar ga niso nakazali bankam in zavarovalnicam.

Velikrat niso mel' urejenih statusov zavarovanih, velikrat so moral zdravila doplačvat /.../ Pa smo mel primere, ko recimo je mel zaposlenga, pa je dobival nadomestilo za čas bolniškega staleža, pa mu ni izplačal. Tak primer sem mel sam v ambulanti (Zdravstveni dom Velenje, november 2012).

Niso imel plačanih prispevkov, ne. In celo se je ugotovilo, en delavc je omedlel na, na dan stavke, ne. Smo ga peljal k dohtarju, kartice ni imel tk, je bil zdrav, ni šel k dohtarju. In 2 leti ni imel plače, ni imel zdravstveno zavarovanje. Pa nobeni davkariji pa nobenih prispevkov, ne (Delavec iz Hrvaške v času SFRJ, starost 50–60 let, november 2012).

Posebno obliko viktimizacije in nadzora nad delavci je predstavljal sistem delavskih domov. Njihov način delovanja, organiziranje delovnega procesa ter odprava zasebnega življenja delavcev so delavske domove spremenili v totalne institucije. Delavci so bili ločeni od drugega prebivalstva, skoraj edina priložnost, da so dom lahko zapustili, je bila povezana z njihovim delom. Razmere v domovih so bile izredno slabe in pogosto neprimerne za življenje. Kljub temu so lastniki delavcem za bivanje zaračunavali oderuške najemnine (več glej v Medica, Lukič, Kralj 2011; Mozetič 2009). Država je vrsto let vztrajala, da nima pristojnosti za urejanje tega področja, nato pa se je po velikem pritisku javnosti hitro našla rešitev. Poleti 2011 je bil sprejet Pravilnik o določitvi minimalnih standardov za nastanitev tujcev, ki so zaposleni ali delajo v Republiki Sloveniji (2011). Ironično – pravilnik je začel veljati takrat, ko so velika gradbena podjetja propadla in so bili delavski domovi prazni. Dodatno so bili delavci viktimizirani ob stečajnih postopkih. Kljub temu da so jim podjetja dolžna več tisoč evrov, so bili izpostavljeni pritiskom za izselitev oziroma plačilo najemnin za delavske domove v lasti njihovih dolžnikov. Poleg težav z namestitvijo gradbenih delavcev v delavskih domovih so sogovorniki izpostavili tudi izjemno slabe bivalne razmere zaposlenih v prevozništvu. Njihov dom, delovno mesto in prostor počitka je pogosto več tednov kar njihov tovornjak. Ob pritiskih za čim hitrejši transport so prisiljeni bivati v tovornjakih, kršiti cestnoprometne predpise (omejitve hitrosti, časovne omejitve vožnje enega voznika, omejitve teže tovora itd.).

Številni sogovorniki so – ne vedoč drug za drugega – v povezavi z izkoriščanjem delavcev omenili besedno zvezo »podjetniška svoboda«, »podjetniška iniciativa« (in podobne izpeljanke). Pri tem so

opisovali razmere in prakso, ki veljajo v Sloveniji. Pojasnjevali so, da »podjetniki« načrtno ustanavljajo podjetja, katerih namen je vzpostavitev obvodov za izogibanje dolgovom prvega, drugega, tretjega podjetja. Eden od sogovornikov je med intervjujem pokazal več listov dolg seznam imen podjetij, registriranih na isto osebo, in nato še druga podjetja, registrirana na njegove družinske člane. Za vsako podjetje je bil po nekaj mesecih sprožen začetek stečaja ali pa je bilo preneseno na »likvidatorje«, ki so bili tuji državljani. Ta praksa se je še okrepila po propadu velikih gradbenih podjetij in velikim povečanjem brezposelnih v gradbenem sektorju.

ZAKLJUČEK

V slabih družbenih, ekonomskih in političnih razmerah na območju razpadle SFRJ je nastala številčna rezervna armada brezposelnih delavcev. Mnoge med njimi so rekrutirala tudi slovenska podjetja. Migranti so že kmalu po prihodu v Slovenijo spoznali, da so se znašli v skrajno surovem okolju, ki jim ne priznava niti normativno elementarnega statusa mezdnega delavca, tj. pravne osebe (subjekta, podložnega centralni politični oblasti), ki prostovoljno prodaja svojo delovno silo, po možnosti najboljšemu kupcu (lastniku produkcijskih sredstev), za katerega potem ustvarja presežno vrednost (profit). Splošno pravilo svobodne izbire delodajalca, ki je ideološki temelj režima kapitalistične dominacije in eksploatacije, zanje namreč ni veljalo. Kmalu so dojeli, da ima obljubljeni evropski deželni dva precej različna obraza. Nanje gleda z grdimi, lakomnimi očmi (ki zmorejo videti zgolj ceneno, pogrešljivo, prezira vredno delovno silo), medtem ko so lokalnim podjetnikom namenjeni prijazni in razumevajoči pogledi. Tem je država – z ureditvijo prisiljevanja in zaposlovanja tujcev, ustrežljivostjo birokratskega aparata in policijsko represijo – zagotovila idilične razmere, v katerih je (bilo) mogoče ignorirati veljavne zakonske predpise, in to predvsem zaradi prizanesljivega (morda celo namernega ali načrtnega) nedelovanja nadzornih aparatov. Očitno je torej, da ni velikih profitov brez velikega izkoriščanja, manjšine ekonomskih zmagovalcev brez večine poražencev, relativne svobode kapitala brez relativne nesvobode dela, večvrednih »nas« brez manjvrednih »onih«. Ob tem slovenska kapitalistična (konkurenčna) država ni zaznala nič »kriminalnega« niti v brezsravnem ekstremnem izkoriščanju migrantov. Še huje, policijski aparat je pokazal svoje ostre zobe zgolj žrtvam, ki so si drznile izraziti pritožbe. Ogoljufani in izkoriščeni delavci so bili odstranjeni iz države z etiketo nezakonitega priseljence. To sramotno represivno prakso je zaustavil šele močan pritisk javnosti v obdobju 2009–2010. Naše ugotovitve kažejo, da težave v viktimizaciji delavcev migrantov ne izhajajo iz individualnih značilnosti delavcev, temveč so politične in strukturne. Posledično rešitev nikakor ne leži v humanitarnih aktivnostih »nas«, ki smo usmiljeni in sočutni do »njih«, temveč v soočanju z dejanskimi vzroki kapitalističnega strukturnega nasilja. Prav v tem se naše ugotovitve razlikujejo od medijsko ustvarjenega diskurza o viktimizaciji delavcev migrantov (glej tudi Vezovnik 2015).

Življenjske razmere delavcev, ki so (bili) sicer formalno zaposleni, so (bile) nevzdržne do te mere, da so se morali zatekati po humanitarno pomoč. Ti novodobni sužnji niso priklenjeni na delo s fizičnimi okovi, ampak s socialnoekonomsko stisko in politično-pravnim nasiljem. Zlorabljanje tovrstnih žrtev je sicer še toliko bolj sprevrženo in priskutno, ker temelji, vsaj na prvi pogled, na njihovi lastni svobodni izbiri: priseljeni delavci so se »pač« sami in za nameček še prostovoljno odločili, da bodo delali v Sloveniji. Od tod pa je mogoče hitro potegniti sklep: če jim »pri nas« ni všeč, zakaj potem preprosto ne odidejo domov ali drugam. Takšno stališče do kapitalističnega nasilja, ki so ga deležni delavci »od drugod«, je imanentno rasističnemu, nacionalističnemu in (socialno) šovinističnemu diskurzu (eksplicitno ali implicitno pa ga krepijo tudi ideološki in propagandni aparati države), vendar je zgrešeno in slabovidno celo v svoji domnevno patriotski argumentaciji. Prezre namreč precej očitno dejstvo, da kapital ne udriha le po »tujih« delavcih, ampak – in to že »lep« čas in celo čedalje bolj – tudi po »domačih«. Kapital načeloma ne goji patriotskih čustev (simpatij in antipatij). Zanima ga le profit: hoče in mora se nenehno oplajati. Tragično je, da ljudje, ki jih strašansko motijo nezaželeni (ali moteče drugačni) tujci, ne dojamajo, da je prav kapital poglaviti tujek, ki bi se ga morali bati in se mu zoperstaviti. Še več, ta parazitski, škodljivi,

uničujoči, izkoriščevalski in zatiralski tujec jih sili v to, da sami sebe redno (in po svoji volji) pretvarjajo v tujce, saj nekaj (čeprav dokaj malo) štejejo le, če si nadenejo ekonomsko karakterno masko heteronomnega delavca in istovrstnega potrošnika.

LITERATURA

- Bade, Klaus (2005). *Evropa v gibanju: Migracije od poznega 18. stoletja do danes*. Ljubljana: Založba *cf.
- Bauman, Zygmund (2005). *Work, Consumerism and the New Poor*. Maidenhead: Open University Press.
- Beck, Ulrich (2003). *Kaj je globalizacija? Zmote globalizma – odgovori na globalizacijo*. Ljubljana: Krtina.
- Bembič, Branko (2012). *Kapitalizem v prehodih*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Bučar Ručman, Aleš (2014). *Migracije in kriminaliteta: Pogled čez meje stereotipov in predsodkov*. Založba ZRC SAZU: Ljubljana.
- Bučar Ručman, Aleš, Frangež, Danijela (2014). *Zaključno poročilo raziskave: Analiza trgovine z ljudmi z namenom izkoriščanja delovne sile, trgovine z otroki, prisilnega beračenja in izvrševanja kaznivih dejanj*, http://www.vlada.si/fileadmin/dokumenti/si/THB/ZAKLJUCNO_POROCILO_-_TZL.pdf (6. 5. 2015).
- Castles, Stephen, Miller, Mark J. (2009). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. New York: Palgrave Macmillan.
- Centralna banka Bosne i Hercegovine (2010). *Godišnji izveštaj Centralne banke Bosne i Hercegovine 2009*, http://www.cbbh.ba/files/godisnji_izvjestaji/2009/GI_2009_bs.pdf. (19. 4. 2015).
- Cohen, Daniel (2011). *Tri predavanja o postindustrijski družbi*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Cohen, Robin (2006). *Migration and its Enemies: Global Capital, Migrant Labour and the Nation-State*. Burlington (VT): Ashgate.
- Davis, Mike (2009). *Planet slumov*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Federalni zavod za zapošljavanje (2014). *Izveštaj o radu Federalnog zavoda za zapošljavanje za 2013. godinu*, http://www.fzzz.ba/onama/Izvjestaj_o_radu_za_2013.pdf. (22. 4. 2015).
- Fischbach, Franck (2012). *Brez predmeta. Kapitalizem, subjektivnost, odtujitev*. Ljubljana: Krtina.
- Galimberti, Umberto (2011). *Miti našega časa*. Ljubljana: Modrijan.
- Harvey, David (2012). *Kratka zgodovina neoliberalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Heinrich, Michael (2014). *Kritika politične ekonomije. Uvod*. Ljubljana: Sophia.
- Hirsch, Joachim (2014). *Gospodstvo, hegemonija in politične alternative*. Ljubljana: Sophia.
- International Labour Organization (2014). *Fair Migration: Setting an ILO agenda*, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_242879.pdf. (10. 5. 2015).
- Koch, Manfred (2013). *Lenoba*. Ljubljana: Študentska založba.
- Lea, John (2002). *Crime & Modernity*. London: Sage.
- Lebowitz, Michael A. (2014). *Socialistična alternativa. Resnični človekov razvoj*. Ljubljana: Sophia.
- Leskovšek, Vesna, Dragoš, Srečo (2014). Social Inequality and Poverty in Slovenia – Policies and Consequences. *Družboslovne razprave* 76, 39–53.
- Lukšič Hacin, Marina (2007). Normativni vidiki in delovne razmere za migrante v Zvezni republiki Nemčiji. *Dve domovini / Two Homelands* 25, 187–208.
- Marx, Karl (2013). *Kapital* (I. knjiga). Ljubljana: Sophia.
- Mattick, Paul (2013). *Ve po starem. Gospodarska kriza in polom kapitalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Medica, Karmen, Lukič, Goran, Kralj, Ana (2011). *Delovne in življenjske razmere delavcev migrantov v Sloveniji: Zaključno poročilo študije*, http://www.mdds.gov.si/fileadmin/mdds.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/el2010_raziskava_razmere_delavcev_migrantov_250311.pdf. (18. 4. 2015).
- Miller, Joel, Gounev, Philip, Pap, András L., Wagman, Dani, Balogi, Anna, Bezlov, Tihomir, Simonovits, Bori, Vargha, Lili (2008). Racism and Police Stops: Adapting US and British Debates to Continental Europe. *European Journal of Criminology* 5/2, 161–190.

- Mozetič, Polona (2009). Nevidni delavci sveta: Zaposlovanje in delo »neevropskih« državljanov tretjih držav in režim delavskih domov. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in antropologijo* 37/238, 31–50.
- Negri, Antonio, Hardt, Michael (2003). *Imperij*. Ljubljana: Študentska založba.
- Pajnik, M., Lesjak Tušek, Petra, Gregorčič, Marta (2001). *Prebežniki, kdo ste?* Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Pajnik, Mojca, Bajt, Veronika, Herič, Sanja (2010). Migranti na trgu dela v Sloveniji. *Dve domovini / Two Homelands* 32, 151–167.
- Pašukanis, Evgenij (2014). *Splošna teorija prava in marksizem*. Ljubljana: Sophia.
- Pravilnik o določitvi minimalnih standardov za nastanitev tujcev, ki so zaposleni ali delajo v Republiki Sloveniji (2011). *Uradni list RS* 71/2011.
- Reiman, Jeffrey (2004). *The Rich Get Richer and the Poor Get Prison: Ideology, Class and Criminal Justice*. New York: Pearson.
- Stiglitz, Joseph E. (2013). *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*. New York: W. W. Norton & Co.
- Vah, Mojca, Lukšič Hacin, Marina (2008). Contemporary Implications of Multiculturalism Policies for European Welfare States. *Dve domovini / Two Homelands* 28, 7–21.
- Vezovnik, Andreja (2015). Ex-Yugoslavian Immigrant Workers in Slovenia: Between Balkanization and Victimization. *Dve domovini / Two Homelands* 41, 11–22.
- Wallerstein, Immanuel (1991). The Ideological Tension of Capitalism: Universalism Versus Racism and Sexism. *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities* (ur. Étienne Balibar, Immanuel Wallerstein). London: Verso, 29–36.
- Wallerstein, Immanuel (2006). *Uvod v analizo svetovnih sistemov*. Ljubljana: Založba *cf.
- Wallraff, Günter (1986). *Čisto na dnu*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Zakon o zaposlovanju in delu tujcev (2007). *Uradni list RS* 76/07.
- Zavod RS za zaposlovanje (2011). *Letno poročilo 2010*, http://www.ess.gov.si/_files/2938/LETNO_%20POROCILO_2010_OS_SLOVENIJA.pdf (12. 4. 2015).
- Zavratnik, Simona (2011). Sodobne migracije v mnenjih slovenske javnosti. *Dve domovini / Two Homelands* 33, 55–71.

SUMMARY

CLASS WAR, WORK AND MIGRATION: THE CASE OF MIGRANT WORKERS IN SLOVENIA **Zoran KANDUČ, Aleš BUČAR RUČMAN**

The paper presents how neoliberalism, globalization and the post-modernization of production have deteriorated the structural position of workers. Capital's counterattack against labour has managed to re-establish a reserve army of workers. Fear of unemployment creates submissive and obedient workers. Being exploited has become a privilege, because there is always a crowd of people waiting to take such jobs. Immigrant workers are in the worst situation. The authors attempt to answer the following questions: What is the position of migrant workers (in Slovenia) in capitalist production? What are the pressures against migrant workers and what are their causes? What is the role of the post-Fordist state and its apparatuses in this process? The research comprises semi-structured interviews with 25 interviewees (migrant workers, organizations and support groups, employers etc.). The results indicate that migrant workers count on the improvement of their and their families' social position. In conditions where they realise they can be easily substituted by others, they believe in promises and accept violations of basic labour rights. Their victimization has been (additionally) influenced by state legislation and the passive role of control mechanisms. These modern slaves are not bound to work by chains, but by socio-economic hardship and structural violence.